

POWSZECHNA ENCYKLOPEDIA FILOZOFII

5

Ir-Ko

POLSKIE TOWARZYSTWO TOMASZA Z AKWINU • LUBLIN 2004

A U T O R Z Y H A S E Ł

MARIAN ALEKSANDROWICZ
HENRYK ANZULEWICZ
STANISŁAW BAFIA
PIOTR BALCEROWICZ
RAFAŁ BARTCZUK
JACEK BARTYZEL
PETER BAUMAN
JANUSZ BAZYDŁO
GABRIELA BESLER
ANNA BIAŁOWĄS
TADEUSZ BIESAGA
MAŁGORZATA BORKOWSKA
HALINA BOROWSKA
LESŁAW BOROWSKI
ANNA BUCZEK
WOJCIECH CHUDY
BARBARA CHYROWICZ
MARIAN CISZEWSKI
MAGDALENA CURZYDŁO
MAREK CZACHOROWSKI
JAN CZERKAWSKI
BOŻENA CZERNECKA
BOGDAN CZUPRYN
JERZY DADACZYŃSKI
JANUSZ DANECKI
IGNACY DEC
STANISŁAW DOBRZANOWSKI
DARIUSZ DUDEK
TOMASZ DUMA
JANUSZ DYŁ
STANISŁAW FEL
ANNA FLIGEL-PIOTROWSKA
PETER FOTTA
PAWEŁ P. FURDZIK
JANINA GAJDA-KRYNICKA
PAWEŁ GARBACZ
WOJCIECH GASPARSKI
EDWARD GIGILEWICZ
ALEKSANDRA GONDEK
MARIA JOANNA GONDEK
TOMASZ GÓRKA
JOANNA GREŁA
ELŻBIETA GRENDECKA
RAFAŁ GRUSZNIŚ
EWA GRYGIERZEC
KAZIMIERZ GRYŻENIA
ZYGMUNT HAJDUK
MIGUEL CRUZ HERNANDEZ
MIECZYŚLAW JAGŁOWSKI
KRZYSZTOF JAKUBCZAK
MARZENA JAKUBCZAK
HONORATA JAKUSZKO
STANISŁAW JANECZEK
PIOTR JAROSZYŃSKI
STANISŁAW JUDYCKI
JANUSZ JUSIAK
ZENON KAŁUŻA
ANNA KAWALEC

PAWEŁ KAWALEC
STANISŁAW KICZUK
HENRYK KIEREŚ
AGNIESZKA KIJEWSKA
FILIP KOBIELA
MICHAŁ KOKOWSKI
JERZY KOPANIA
JÓZEF KOSIAN
KRZYSZTOF KOSIOR
MARTYNA KOSZKAŁO
MARCIN KOSZOWY
ANTONI KOŚC
ARTUR KOTERSKI
STANISŁAW KOWALCZYK
MAŁGORZATA KOWALEWSKA
JOLANTA KOZIEJ
ROMAN KOZŁOWSKI
AGNIESZKA KOZYRA
FELIKS KRAUSE
MIECZYŚLAW A. KRĄPIEC
ROBERT KUBLIKOWSKI
ZDZISŁAW KURSEWICZ
PIOTR KULICKI
TOMASZ KUPŚ
TADEUSZ KWIATKOWSKI
MAREK LECHNIAK
AGNIESZKA LEKKA-KOWALIK
JACEK LIWIN
STANISŁAW LONGOSZ
MAREK ŁAGOSZ
OLENA ŁUCYSZYNA
ROBERT ŁYCZEK
STANISŁAW MAJDAŃSKI
ROMAN MAJERAN
HENRYK MAJKRZAK
ANDRZEJ MARYNIARCZYK
FRANCISZEK MAZUREK
JANUSZ MAĆZKA
EUGENIUSZ MIŁTEK
WOJCIECH MONIUSZKO
KRZYSZTOF MOTYKA
RENATA MUSZYŃSKA
ZBYSŁAW MUSZYŃKI
WINCENTY MYSZOR
KRZYSZTOF NARECKI
MIRELLA NAWRAGAŁA-
-URBAN
EDWARD NIEZNAŃSKI
LUCYNA NOWAK
MONIKA NOWAKOWSKA
ANNA NOWICKA-STRUSKA
ARTUR OBRUŚNIK
DARIUSZ OKO
MARIA OLEŚ
MIKOŁAJ OLSZEWSKI
REIF OTASON
KRZYSZTOF PACZOS
ANNA PALUSIŃSKA

ZBIGNIEW PAŃPUCH
HENRYK PAPROCKI
TOMASZ PAWLIKOWSKI
BOGUSŁAW PAŻ
MAREK PIECHOWIAK
HENRYK PODBIELSKI
RYSZARD POLAK
NORBERT PRUDEL
PAWEŁ PRZYWARA
ROBERT T. PTASZEK
KRZYSZTOF PUDEŁKO
ALFRED PUZIO
DANUTA RADZISZEWSKA-
-SZCZEPANIAK
HARRY P. REEDER
ARKADIUSZ ROBACZEWSKI
ANDRZEJ ROGALSKI
ZENON E. ROSKAL
MARIAN RUSECKI
MAŁGORZATA SACHA-PIEKO
PAWEŁ SAJDEK
ROBERT SAWA
PAWEŁ SKRZYDLEWSKI
PIOTR SMOLIŃSKI
AGNIESZKA SMRECYŃSKA-
-GAŁKA
JAN SOCHOŃ
LESZEK SOSNOWSKI
BEATA STANIAK
ANTONI B. STĘPIEŃ
KATARZYNA STĘPIEŃ
PIOTR SZCZUR
TADEUSZ SZUBKA
AGATA SZYMANIAK
MAREK SZYMAŃSKI
JERZY TUPIKOWSKI
JÓZEF TUREK
STANISŁAW URBAŃSKI
MARIAN WESOŁY
STANISŁAW WIELGUS
JÓZEF WILK
ARTUR WINIARCZYK
BARBARA WIŚNIEWSKA-PAŻ
ZOFIA WŁODEK
MARIAN WNUK
JACEK WOJTYSIAK
ANNA I. WÓJCİK
KAZIMIERZ WÓJCİK
KRZYSZTOF WROCZYŃSKI
JOLANTA ZDYBEL
ANDRZEJ ZIELIŃSKI
STANISŁAW ZIEMIAŃSKI
MACIEJ ST. ZIĘBA
ANNA Z. ZMORZANKA
JÓZEF ZON
MARIAN ŻWIERCAN
PIOTR ŻBIKOWSKI
MIROŚLAW ŻELAZNY

K O M I T E T N A U K O W Y

PROF. DR HAB. MIECZYŚLAW A. KRĄPIEC OP – Przewodniczący

*Prezes Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, Doctor Honoris Causa Multiplex, członek PAN i PAU
Academia Scientiarum et Artium Europaea, Pontificia Academia S. Thomae Aquinatis*

PROF. ABELARDO LOBATO OP

Dyrektor Società Internazionale Tommaso d'Aquino, Rektor Pontificia Academia S. Thomae Aquinatis

PROF. DR HAB. ANDRZEJ MARYNIARCZYK SDB – Zastępca Przewodniczącego

Wiceprezes Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, Członek Pontificia Academia S. Thomae Aquinatis

PROF. DR HAB. PIOTR JAROSZYŃSKI

Członek Zarządu Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu

PROF. DR HAB. HENRYK KIEREŚ

Członek Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu

PROF. DR HAB. ZOFIA J. ZDYBICKA USJK

Członek Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, Pontificia Academia S. Thomae Aquinatis

Z E S P Ó Ł R E D A K C Y J N Y

ANDRZEJ MARYNIARCZYK – Redaktor naczelny

ELŻBIETA GRENDECKA – Sekretarz redakcji

TERESA ZAWOJSKA – Redaktor prowadzący

AGATA SZYMANIAK – Redaktor bibliografii i skrótów

R e d a k t o r z y n a u k o w i d z i a ł ó w

MAREK CZACHOROWSKI (*etyka*), HONORATA JAKUSZKO (*filozofia nowożytna*)

PIOTR JAROSZYŃSKI (*filozofia kultury*), HENRYK KIEREŚ (*filozofia sztuki, teoria poznania*)

MAŁGORZATA KOWALEWSKA (*filozofia polska*), MIECZYŚLAW A. KRĄPIEC (*metafizyka, antropologia*)

PIOTR KULICKI (*logika*), AGNIESZKA LEKKA-KOWALIK (*metodologia nauk, filozofia współczesna*)

REET OTSASON (*filozofia arabska*), ZENON E. ROSKAL (*filozofia przyrody*)

KAZIMIERZ WÓJCIK (*filozofia polska, filozofia średniowieczna*)

KRZYSZTOF WROCZYŃSKI (*filozofia prawa*), ZOFIA J. ZDYBICKA (*filozofia Boga i religii*)

MACIEJ ST. ZIĘBA (*filozofia Wschodu*)

O p r a c o w a n i e l i s t y h a s e ł

PAWEŁ GONDEK, ANDRZEJ MARYNIARCZYK, MIRELLA NAWRACAŁA-URBAN

ZBIGNIEW PAŃPUCH, PAWEŁ SKRZYDLEWSKI, MACIEJ ST. ZIĘBA

K o r e k t a l i n g w i s t y c z n a

ARKADIUSZ GUDANIEC (*język grecki, łaciński, włoski*)

REET OTSASON (*język angielski, francuski, niemiecki, hiszpański*)

K o r e k t a t e c h n i c z n a

TOMASZ GÓRKA (*kierownik korekty*)

ROMAN Blicharz, Wojciech Daszkiewicz

W s p ó ł p r a c u j ą c y z r e d a k c j ą

GRAŻYNA BURY, WŁODZIMIERZ DŁUBACZ, MAŁGORZATA KRZAK-ZIÓŁEK

DARIUSZ KWIATKOWSKI, JAROSŁAW MERECKI SDS, ANNA NAWRACAŁA

MIRELLA NAWRACAŁA-URBAN, ARKADIUSZ ROBACZEWSKI, KATARZYNA STĘPIEŃ

POLSKIE TOWARZYSTWO TOMASZA Z AKWINU
składa podziękowanie osobom indywidualnym
dzięki pomocy których ukazuje się piąty tom Powszechnej Encyklopedii Filozofii.

Słowa podziękowania raczą przyjąć następujące osoby:
Wilhelm Czarniak, Henryk Dyrda, Feliks Krause, o. Lucjan Królikowski,
ks. Zdzisław Lipiński, Mieczysława Mirosław, Jerzy Okrzea, Marek Piotrowski, Karol Pytel,
Bernard Szweda, Edward Wyciślok, Anna Zaorska.

Prosimy także o przyjęcie serdecznych podziękowań:

O. Tadeusza Rydzyka CSsR
DYREKTORA RADIA MARYJA

KOŁO GÓRALSKIE WITOWIAN W CHICAGO
wraz z Prezesem Józefem Giewontem i Zarządem

KONGRES POLONI AMERYKAŃSKIEJ
ZWIĄZEK NARODOWY POLSKI
wraz z Prezesem Edwardem J. Moskalem

Projekt okładki i stron tytułowych
JERZY DURAKIEWICZ

Skład komputerowy
GRZEGORZ KRAMAREK

Wydanie publikacji dofinansowane przez Komitet Badań Naukowych

© Copyright by Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu
LUBLIN 2004

ISBN 83-914431-0-8
ISBN 83-918800-7-9 (t. V)

Wydawca
POLSKIE TOWARZYSTWO TOMASZA Z AKWINU
sec. Società Internazionale Tommaso d'Aquino

Adres
Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin, Katedra Metafizyki KUL,
tel./fax (081) 445-43-88, e-mail: tomasak@kul.lublin.pl

Druk i oprawa
Zakład Graficzny „Colonel” sc, Kraków, ul. Dąbrowskiego 16

(o. 1260–1323). *Biskup, proswjetitelj i zaštitnik siromaha*, Zg 2002.

Marian Aleksandrowicz

KAZUISTYKA (łac. *casus* – zdarzenie, przypadek rzeczywisty lub domniemany, szczególna okoliczność) – sztuka zastosowania ogólnych zasad i norm moralności do szczegółowych przypadków ludzkiego postępowania, w celu wskazania, co w danej sytuacji powinno się czynić, a czego zaniechać; w teologii moralnej – metoda, w której na podstawie norm ogólnych zmierza się do oceny i rozstrzygnięcia szczegółowych, rzeczywistych czy domniemanych przypadków, tzw. *kazusów sumienia* (*casus conscientiae*); w prawie – formowanie reguł do jednostkowych przypadków, które mogłyby być wzorem do późniejszych rozstrzygnięć podobnych zdarzeń; we współczesnej bioetyce – metoda analizy i moralnej oceny skomplikowanych przypadków związanych z ingerencją w początki, trwanie i koniec życia ludzkiego, w których stosuje się coraz nowe możliwości współczesnej medycyny i biotechnologii.

POWSTANIE I ROZWÓJ KAZUISTYKI. K. w ścisłym sensie ukształtowała się na przełomie XVI i XVII w., a czas jej rozkwitu przypada na lata 1550–1650.

Podjęty przez k. problem przejścia od norm ogólnych do szczegółowych nakazów albo zakazów postępowania w określonych okolicznościach obecny był już w filozofii starożytnej oraz w filozofii i teologii chrześcijańskiej okresu patrystycznego i średniowiecza. Rozwiązywany on był w zależności od przyjętych założeń metafizycznych i epistemologicznych.

Sofiści (V w. przed Chr.), odrzucając wszelką uniwersalną prawdę moralną, uzależniali uznanie czegoś za złe albo dobre wyłącznie od retorycznej zdolności perswazji mówcy. Przeciwnie Platon – twierdził, że nasz umysł bezpośrednio uchwytuje idee, ogólne, uniwersalne prawdy moralne, i z nich może wydedukować jaki konkretny wybór czy konkretny czyn jest dobry, a jaki zły. Wg Arystotelesa etyka, w odróżnieniu od nauk teoretycznych, jest nauką praktyczną. Nie da się jej zbudować dedukcyjnie, modo geometrico. Szczegółowe sądy etyczne formułowane są na podstawie praktycznej mądrości (*φρόνησις* [*phrónesis*]), roztropności i in. nabytych sprawności. Sama wiedza teoretyczna nie wystarcza, by postępować dobrze. Jest ona warunkiem niezbędnym,

ale niewystarczającym. Sądy praktyczne wymagają bowiem sprawności praktycznych, a nie tylko teoretycznych. Cyceron rozwijając doktrynę prawa naturalnego, poszukiwał zastosowania ogólnych norm tego prawa w różnorodnych okolicznościach. W traktacie *De officiis* opisywał i analizował różnorodne skomplikowane przypadki zaczerpnięte od stoików lub z rzymskiej historii, w których konflikt między obowiązkiem a korzyścią wydawał się nierozwiązywalny. Domagał się, aby cnotliwy mąż ćwiczył się w kalkulowaniu swych szczegółowych obowiązków, aby przewidując różne okoliczności jasno dostrzegał swoje obowiązki.

W czasach patrystycznych traktat Cycerona *De officiis* był dla wielu ojców Kościoła wzorem wykładania problemów moralnych. Jako przykład dzieł napisanych w formie kazuistycznej uchodzi pierwszy podręcznik etyki chrześcijańskiej *De officiis ministrorum* św. Ambrożego oraz *De mendacio* i *Contra mendacium* św. Augustyna.

Na rozwój k. wpływał nie tylko teoretyczny dialog chrześcijaństwa z filozofią starożytnych, ale też praktyczne potrzeby życia chrześcijańskiego. Rozwijana od pierwszych wieków praktyka spowiedzi przybrała w VIII w. formę indywidualnego wyznania grzechów przed kapłanem, a Sobór Lateraneński IV (1215) wprowadził obowiązek corocznej spowiedzi. Zaczęły powstawać rejestry grzechów oraz księgi pokutne, które z czasem nie tylko wyliczały grzechy i odpowiednie pokuty, ale określały lekką lub ciężką materię grzechu wraz z typowymi okolicznościami, które zmniejszały lub zwiększały winę. Od XIII do XVI w. rozwinęły się sumy kazuistyczne i sumy spowiednicze; pierwsze omawiały (alfabetycznie) poszczególne problemy, drugie kierowały się schematem spowiedzi i zawierały pytania, jakie winny być stawiane penitentowi. Opublikowana w 1235 przez dominikanina Rajmunda z Peñafort *Summa de poenitentia et matrimonio* otworzyła erę naukowej k. Kontynuowały ją wyd. przez zgromadzenie franciszkanów z Asti w Piemontcie w 1317 *Summa Astesana* oraz napisana przez dominikanina Bartłomieja z San Concordio (lub z Pizy; zm. 1347) *Summa Pisana*. Ten okres powstawania sum kazuistycznych zamyka *Summa summarum* dominikanina Sylwestra Prieriasa (zm. 1523). Wśród podręczników dla spowiedników i penitentów najbardziej znana

i naśladowana przez innych była *Summa confessionalis* oraz *Summa confessorum* dominikanina Antonina z Florencji (zm. 1459).

Mimo że św. Tomasz z Akwinu w *Sumie teologicznej* sformułował wzorcową syntezę filozofii i teologii, myśli starożytnej i chrześcijańskiej, rozumu i wiary oraz umieścił problemy moralne w kontekście całościowego wykładu teologii i filozofii, to jednak k. ulegała koncepcjom nominalizmu, który pod koniec średniowiecza wraz z nauką Wilhelma Ockhama okazał się coraz bardziej wpływowym nurtem myślenia. Negacja uniwersalnych praw i zasad, w tym również prawa naturalnego, absolutyzacja wolności, atomizacja działania ludzkiego, redukcja cnót i moralności do formalnych nakazów woli Boga sprzyjało w k. zindywidualizowaniu przypadków, oderwaniu ich od ich metafizycznych i antropologicznych uzasadnień oraz skoncentrowaniu się na rozstrzygnięciach czysto prawnych.

Rozkwit k. nastąpił po soborze trydenckim (1546–1563), wywołany był dynamicznym wzrostem refleksji teologicznej związanej z ożywioną dyskusją z protestantyzmem. Powstały w 1534 zakon jezuitów aktywnie włączył się w proces przemiany Kościoła i to on wiódł prym w k. Ukazywały się jeszcze nowe zbiory kazusów *Summae casuum*, ale trend główny zmierzał do systematycznego opracowania dotychczasowych podręczników (*institutiones*), ujmujących całościowo problematykę moralną. Autorami takich podręczników byli dominikanie (Franciszek z Vitorii, Dominik de Soto, J. B. Gonet), jezuita (E. Henriquez, J. Azor, T. Sánchez, F. Suárez, V. Filliucci, P. Laymann, H. Busembaum) oraz moralści z innych kręgów (M. Bonacina, P. Marchant, J. Carmuel de Lobkowitz); najbardziej znane i wpływowe to *Institutiones morales* (R 1600) J. Azora, *Theologia moralis. In quinque Libros distributa* (Mn 1625) P. Laymanna oraz *Medulla theologiae moralis* (Mr 1652) H. Busembauma.

Była to k. solidnie opracowana. Wielu teologów tego okresu w rozwiązywaniu kazusów nawiązywało i komentowało drugą część *Sumy teologicznej* św. Tomasza z Akwinu. Teologia moralna uświadomiła sobie odrębność swej dyscypliny oraz swych metod i stała się podstawą dla refleksji nad poszczególnymi przypadkami. Intensywnie rozwijała się analiza kazusów w duchu prawniczym. K. tego okresu chciała ująć i uzasadnić obowiązki dotyczące zarówno życia indy-

widualnego, jak i społecznego, politycznego oraz religijnego. Zajmowała się sprawami relacji między państwem a Kościołem, a nawet sprawami ekonomii, dobrobytu czy poszukiwań naukowych. Twierdzi się nawet, że w XVII-wiecznej k. ma swój początek współczesna socjologia, ekonomia i nauki polityczne.

ZAHAMOWANIE ROZWOJU KAZUISTYKI. W poł. XVII w., wraz z kontrowersjami wokół teorii probabilizmu, został przerwany rozkwit k. Wprowadzenie tezy o dozwolonym pójściu w postępowaniu za poglądem prawdopodobnym, mimo że inny jest bardziej prawdopodobny – sprzyjało laksyzmowi. Radykalizowanie się stanowisk laksyzmu i rygoryzmu prowadziło do wykorzystania k. dla obrony własnych interesów. W tym celu konstruowano wyrafinowane argumenty, co sprawiło, że w poł. XVIII w., słowo „kazuistyka” przybrało pejoratywne znaczenie, stając się synonimem laksyzmu i sofistyki.

Próbę przewyciężenia laksyzmu i rygoryzmu (*jansenizmu*) podjął Alfons Maria de Liguori (zm. 1787). Sięgnął on po klasyczną metodę kazuistyczną i za jej pomocą starał się zrównoważyć zaostrzony przez dyskutujące strony konflikt między wolnością a przestrzeganiem prawa moralnego.

Definitywne przewyciężenie k. w teologii moralnej nastąpiło po Soborze Watykańskim II w wyniku tendencji ubiblijnienia tej dyscypliny oraz poszukiwania dla niej przez neotomistów i in. myślicieli szerszych podstaw filozoficznych.

KAZUISTYKA W NAUCE WSPÓŁCZESNEJ. W XX w. k. wróciła w tradycji anglosaskiej na terenie bioetyki. W latach 60. XX w. wzrosło zainteresowanie analizą szczegółowych przypadków związanych z rozwojem współczesnej medycyny i opieki medycznej. Etyka analityczna czy utilitarystyczna uprawiana jako metaetyka lub teoria etyczna okazała się niewystarczająca i nie radziła sobie z rozstrzygnięciami skomplikowanych problemów. Zajmujący się etyką medyczną porzucali teoretyczną dyskusję na temat teorii etycznej na rzecz praktycznego rozwiązywania kazusów medycznych. Rozwinęła się bioetyka kontraktalistyczna oraz kazuistyczna. Odwrócono kolejność refleksji, w której nie wychodzi się od teorii, od ogólnych zasad czy norm, lecz od analizy poszczególnych kazusów i dla nich dopiero poszukuje się odpowiednich do nich maksym, norm, teorii etycznych.

A. R. Jonsen i S. E. Toulmin w pracy *The Abuse of Casuistry* wskrzeszają na nowo k. jako metodę rozwiązywania problemów bioetycznych. Czerpią niektóre określenia z klasycznej retoryki, uniezależniają k. od teologii moralnej, wzorują ją na procedurach funkcjonujących w anglo-amer. prawodawstwie. Najważniejszą rolę w tej k. pełnią okoliczności oraz pewne stałe doniosłe elementy, zw. topoi, takie jak preferencje pacjenta, wskazania lekarskie, jakość życia, koszty opieki zdrowotnej, oraz poszukiwane dla nich odpowiednie maksymy, wyrażające moralność potoczną (nie krzywdź drugiego, szanuj decyzję pacjenta itp.). W k. tej stosuje się technikę tzw. paradygmatycznej analogii, polegającą na wychodzeniu od prostych, wzorcowych, czyli paradygmatycznych kazusów, w których dostrzeżenie maksymy jest oczywiste i bezdyskusyjne, i przechodzeniu do kazusów analogicznych, czyli podobnych, ale bardziej skomplikowanych i problematycznych. W uzgodnieniu kazusu analogicznego z paradygmatycznym stosuje się różne taktyki: powoływanie się na wyjątkowość sytuacji, dostosowywanie maksymy i okoliczności do aktualnego życia społecznego, równoważenie względów, czyli tego, co jest za, a co przeciw.

Współczesna k. w bioetyce z jednej strony jest reakcją na bezradność etyki pozytywistycznej i analitycznej, która jako metaetyczna analiza języka etyki nie mogła rozwinąć etyki normatywnej ogólnej i szczegółowej, a równocześnie niesie w sobie założenia tych właśnie nurtów myślenia. Założenia te to: redukcja moralności do obyczajów, czyli redukcja etyki do etologii, uznanie konsensusu, kontraktu jako uzasadnienia moralności, zawierzenie formalnym, prawnym procedurom, stosowanie rachunku utilitarystycznego, w którym cel przedmiotowy czynu (skutek naturalny) zrównany jest z celem podmiotowym i okolicznościami, posługiwanie się w argumentacji emotywną perswazją, absolutyzowanie autonomii jako ostatecznego kryterium moralności.

Paradoks k. (we wszelkiej postaci) ujawnia się w tym, że nie uwzględnia ona obiektywności dobra moralnego jako ostatecznego celu i kryterium działania ludzkiego.

Tadeusz Biesaga

KAZUISTYKA W PRAWIE. Prawna k. to metoda stosowania reguł prawnych do rozstrzygania różnorodnych szczegółowych przypadków; tworzenie

prawa w odniesieniu do jednostkowych wydarzeń lub podejmowania decyzji ukierunkowanych na konkretne sytuacje prawne; teoria wykładni prawa, której celem jest ujęcie wszystkich możliwych przypadków nie przez normę ogólną, lecz przez liczne reguły jednostkowe.

K. jest cechą charakterystyczną prawa rzymskiego. Powstając w danym momencie społecznym i ekonomicznym służyło ono do rozstrzygania konkretnych sytuacji i potrzeb rozwijającego się państwa. Kazuistyczny charakter prawa wynikał z działalności prawotwórczej rzymskich prawników (jurysprudencja), którzy zajmowali się wydawaniem opinii (*respondere de iure* – udzielanie odpowiedzi co do prawa) w konkretnych przypadkach prawnych (*casus* – konkretny przypadek prawny, będący podstawą kazuistycznego rozstrzygnięcia); stanowiły one reguły odnoszące się do przypadków jednostkowych, stając się wzorem dla rozstrzygania przypadków podobnych. Działalność pisarska prawników rzymskich polegała także na gromadzeniu opisów konkretnych przypadków życiowych wraz z ich rozstrzygnięciami prawnymi (*responsa*, *quaestiones*, *disputationes*, *digesta* – zbiory rozstrzygnięć celowo zebrane i uporządkowane). *Iurisdictio* (*ius dicere* – wyrokowanie o prawie) za czasów republiki przysługiwało także rzymskiej magistraturze; za pomocą edyktu *ius edicendi*, czyli zapowiedzi co do zakresu ochrony praw prywatnych pretorzy tworzyli nowe prawo, nakierowane na potrzeby praktyki. Skutkiem ich działalności było tzw. *ius honorarium* – zespół norm prawnych dostosowanych do bieżących potrzeb, ciągle aktualizowany lub poprawiany – jego celem było wspomaganie (*adiuvare*), uzupełnianie (*supplere*) i poprawianie (*corrigere*) prawa cywilnego. Także konstytucje cesarskie w sprawach prywatnych ograniczały się do indywidualnych i doraźnych rozstrzygnięć konkretnych przypadków (*decreta*, *rescripta*), wpływając jednak na analogiczne rozstrzyganie przypadków podobnych.

Przeciwnie metodzie kazuistycznej tendencje systematyzacyjne nasilały się pod wpływem nauki gr. od II w. przed Chr., a szczególnie w okresie poklasycznym prawa rzymskiego (dążenie do abstrakcyjnego ujmowania prawa). Mimo krytyki k. (dokonanej np. przez Cyncerona) z uwagi na nieprzejrzystość prawa, brak systematyzacji, podziałów, jasnych definicji i abstrakcyjnych zasad, kazuistyczny charakter prawa rzymskiego

jest widoczny aż po kodyfikację Justyniana (zwl. *Digesta*).

W związku z kazuistycznym charakterem prawa rzymskiego pozostawała niechęć do kodyfikacji, niechęć do abstrakcyjnych norm prawnych (wyrażana np. zasadą Iavolenusa „omnis definitio in iure civili periculosa est” – „wszelkie dookreślanie [definiowanie] w prawie cywilnym jest niebezpieczne”), praktyczna orientacja prawa, konserwatyzm.

Kazuistyczny charakter posiadało także np. prawo anglosaskie (ang. i amer.), w którym podstawą rozstrzygnięć jest prawo precedensowe (common law) uzupełniane normami słuszności (equity). Charakteryzowane było ono jako prawo sędziowskie, gdzie podstawę systemu prawnego stanowi orzecznictwo sądowe, a rolą sędziego przy rozstrzygnięciu konkretnego przypadku jest wyłonienie – na podstawie precedensów lub na podstawie słuszności – normy prawnej, która jest jednostkowym rozstrzygnięciem konkretnej sprawy. Prawo precedensów zasadza się więc na rozstrzygnięciu prawnym konkretnego przypadku, gdzie powstała na bazie precedensu norma prawna zachowuje ścisły związek ze stanem faktycznym sprawy. Odzwierciedla konkretną sprawę i zarazem tworzy normę do zastosowania w przyszłości w podobnym przypadku. Powoduje to zarazem rozwój prawa i jego ścisłe powiązanie z życiem społecznym. Prawo stanowione traktowane jest jedynie jako zbiór abstrakcyjnych zasad, które nabierają treści wówczas, gdy dokona się wykładni danego przepisu w kontekście konkretnego przypadku.

W europejskim prawie kontynentalnym k. rozwijała się jako czysto racjonalna dedukcja z normy ogólnej do szczegółowej. Wynikało to z racjonalistycznych tendencji myślicieli XVII i XVIII w. w dziedzinie filozoficznoprawnej. Refleksja nad prawem, podobnie jak etyka, autonomizuje się spośród całokształtu rozważań nad światem, człowiekiem i jego działaniami (działanie pojmuje się jako odrębne, jednostkowe czyny niepowiązane teleologicznie, nieusprawianiane wewnętrznie za pomocą cnót, lecz regulowane woluntarystycznie rozumianym prawem). Jest uprawiana w sposób dedukcyjny, polegający na przechodzeniu od bardzo ogólnych zasad prawnych, przez bardziej szczegółowe reguły formułowane za pomocą rozumowania, do zastosowania przepisów w przypadkach jednostkowych. Oświeceniowy ruch ko-

dyfikacji praw dokonywał się pod wpływem racjonalistycznej i formalistycznej szkoły prawa natury. Zwolennicy szkoły naturalizmu prawnego, zapoczątkowanej przez H. Grotiusa, w celu zerwania ze stanem niepewności i partykularyzmu praw zwyczajowych czynili próby zbudowania zamkniętego, absolutnego i uniwersalnego systemu prawa natury, katalogu praw wywodzonych w sposób konieczny z niezmiennej ludzkiej natury rozumnej (zupełnego, jednolitego, zawierającego prawo pewne i jasne). Z przyjętych a priori założeń budowano more geometrico systemy prawa natury przechodząc od generalnych prawnonaturalnych principiów po szczegółowe rozwiązania prawne. Brak uwzględnienia analogiczności prawa naturalnego przez te nurty zadecydował o utopijności prób (np. *Kodeks natury* Morelly'ego z 1755).

Efektom rozrostu k. były wielkie kodyfikacje prawa (i reforma prawa karnego) w XVIII i XIX w. (np. Landrecht pruski z 1794, Kodeks cywilny austr. z 1811, Kodeks cywilny Napoleona z 1804, Kodeks cywilny niem. z 1896). Dążenie do dalszego uporządkowania i uniwersalizacji prawa oparte na dokonanej kodyfikacji prawa, zrodziło nurt pozytywizmu prawnego. Współcześnie kazuistyczny charakter ma np. orzecznictwo sądowe najwyższych instancji w prawie wewnątrzpaństwowym i międzynarodowym.

Katarzyna Stępień

P. Michaud-Quantin, *Sommes de casuistique et manuels de confession au Moyen-Âge (XII-XVI siècles)*, Lv 1962; K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Wwa 1973, 1997⁵; F. Greniuk, *Suma kazuistyczna Samuela Wierchońskiego OP*, Summarium 23 (1974), 227–281; J. Bajda, *Teologia moralna (kazuistyczna) w XVII-XVIII wieku*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, Lb 1975, II/1, 267–305; K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Wwa 1981, 2001⁹; S. Th. Pinckaers, *Les sources de la morale chrétienne. Sa méthode, son contenu, son histoire*, Fri 1985, 1993³ (*Źródła moralności chrześcijańskiej. Jej metoda, treść, historia*, Pz 1994, 189–295); *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, Wwa 1986; J. Pryszmont, *Historia teologii moralnej*, Wwa 1987; *Conscience and Casuistry in Early Modern Europe*, C 1988; A. R. Jonsen, S. E. Toulmin, *The Abuse of Casuistry. A History of Moral Reasoning*, Be 1988; W. Litewski, *Rzymskie prawo prywatne*, Wwa 1990, 2003⁵; J. D. Arras, *Getting Down to Cases. The Revival of Casuistry in Bioethics*, Journal of Medicine and Philosophy 16 (1991), 29–51; A. R. Jonsen, *Casuistry as Methodology in Clinical Ethics*, Theoretical Medicine 12 (1991) z. 4, 295–307; F. Greniuk, *Katolicka teologia moralna w poszukiwaniu własnej tożsamości*, Lb 1993; F. Greniuk, A. Kaczor, EK VIII 1319–1320.

Tadeusz Biesaga, Katarzyna Stępień